

VI

Тяжко було Масі між панянками: всі глузували з неї, що хлопка. А як сказала, що зроду в костьолі не була, то наче провинилась, так здивувались й зареготались, і Печержинська з ними, та все: ото, — кажуть, — а! як же можна?

Минув тиждень. Настала неділя; рано-ранесенько ударили в дзвони; загомонів хрещений народ улицями, до церкви йдучи. А в Печержинської всі спали, як побиті, хоч повинось їх: діти, сказано — діти; а сама з панства покачувалась. Та не спать же цілі сутки! Заворушилися і тут. Пішла кишнява в тій кімнатці, де одна на другій, як оселедці в бочці спали панянки; а учителька осібно спала і, прокинувшись, позіхнула, потяглась та й почала бавитись косами, та перстнями, що на руці були. А сонечко аж проситься до хати, крізь заслонку в вікно поглядає, мовби каже: та вставай, ледащице! годі тобі валятися; вийди, полюбуйся, бо це вже останні дні так веселенько світ божий озираю. От-от, лиш не видно, як небо засупиться, і піде грязюка, що ні ти, ні я на двір і носа не покажемо. Та вставай же, жажу! годі тобі вилежуватись!

Аж от Печержинська сіла, та ще далеко було встати! Нарешті й встала.

— Оляно! — гукнула вона, — давай черевики! — Там — давай це, давай те. З годину часу уплигло, поки вмилась, і друга вже на сході була, як сьак-так прибралась. Тут і панянки висотались на добридень поклонитись.

— А що ж ви, панянки, — заговорила учителька, — готові? Підем до костьола.

— А не до церкви? — поспитала Мася.

— Так і видно, що хамка! — гримнула Печержинська, — що простачка! Так і видно! Ах ти, попівно, попівно! Що мені з тобою робити, що чинити? Чи я тобі не казала? Чи я тобі не наказувала? Клець зараз!

Стала Мася на колінка, не знаючи за що, а Печержинська пішла далі: — Щоб ти мені і бровою не моргнула в ту сторону, де хамська божниця стоїть! А то вже битиму...

Градом сльози котились Масі з очей і річками по грудях текли, аж ставочок став на помості, що і в дві ложки не забрати. Тут до костьола задзвонили.

— Вставай! — гукнула учителька, — та піди вмийся; до костьола, хамко, підеш.

Знялися всі і пішли. Печержинська дала Масі польську книжку в руки, навчила хреститись по-католицьки і наказала дивитись на старшу між ними панянку, дочку одного благочинника.

— Що, — казала Печержинська, — вона робитиме, і ти роби.

З її прикладу Мася простягла руку до якоїсь посудини, що стояла в костьолі коло дверей, і мазнула собі по чолі. І як здивувалась, почувши мокре! їй і в голову не приходило, що то свячена вода. З тієї ж прикладу Мася і вклякала, і до землі припадала, і усе. Це була перва наука для Масі. Від цього разу вона не споминала церкви ні перед учителькою, ні перед товаришками, хіба сама з собою розмовляючи, та раз перед Оляною її спогадала.

Вийшовши з села з-між простих дівчат, Мася найхутче зійшлась з Оляною і не втерпіла, щоб не поспитати її:

— Чому нас не пускають до своєї церкви, а водять до костьола?

— Бо ви панянки, — відказала Оляна, — то вам сором ходить між хлопці. От спогадайте: коли ви бачили в церкві хоч одного пана, або паню, або панянку? Все лиш мужиків бачили, — самих хлопців. А в костьолі самі пани та шляхта, а мужицького й духу там не видати: бо то віра панська, а то — хамська... Якби не сором, то пани ходили б в церкву.

— А ви, Оляно, якої віри? — поспитала Мася.

— Я простої. Та й не диво, бо я панська піддана, а ви що другого, то вам сором до церкви ходити, а до костьола.

— А чому ж мені дома цього не казали?

— Ге! — озвалась Оляна, — нащо б вас і до учительки везти, якби могли сказати вам все, що треба?

Печержинська підслухала цю розмову і покарала Масю за постої з мужичкою, за розмову «ро chłopsku», а найгірше за те, що, каже, ти мені не віриш, а Оляни пішла допитуватись! То в тебе Оляна розумніша за учительку? А! хамко, ти одна ходиш!

Не раз Мася навколішки стояла, не раз і в руку брала, не раз... та що й казать! Всього було! Було і те, що через осліничик перегинали за розмову з хлопками, за розмову на своїй рідній мові. Печержинська думала, ще це добре. Всього, кажу, було, нім Мася узвичаїлась по-польськи балакати, по-католицьки молитись — і «Zdrowaś Marijo», і «Ojczy nasz» і «Wierzę w boga ojca»; з погордою споминати батька-попа, матку-попадю, хлопів, хлопську мову й хлопську церкву. Не багато й пройшло: три місяці, з чимось, а Мася так відмінилась — вже і не пізнати її! Саме тоді різдвяні святки зближались; мати й приїхала взяти доню додому, — приголубить хотіла.

— Ktoś idzie! ktoś idzie! — закричали панянки, завваживши, як ішла Масина мати через подвір'я. Глянула в вікно Мася та й каже:

— To moja ropadia płacze się.

— Jaka ropadia? — питають.

— Luboracka, a jaka z! — відказала Мася.

— Niby to matka twoja? — кажуть.

— Ja z mówię, ie moja ropadia, — озвалась Мася.

Ввійшла мати до хати, змерзла, а доня посоромилась і привітатъ її щирим, теплим словом, тільки тицьнула та шурнула ногою назад себе; і то — «для годиться».

— Може воно так і повинно бути, — подумала паніматка, — може воно по-старому тільки вітаються з матір'ю по-людськи; а тепер таке і соромно вже, а треба присідати. Такий, значить, світ настав... Та мабуть же й попомучили тебе, небогу, — думає мати, на доню дивлячись, — нім навчили дригати та тицяти! Не ученики, а мученики — мовляли покійні татуньо.

На розпрошанні учителька строго-настрога наказала Масі з хлопками не сходитись.

— То сором, — каже, — то встид; а по-хлопськи побалакавши, — каже, — так писки заогидиш, що й свяченою водою не сполощеш, ні окропом не відпариш. — І дала роботу додому — гаптування. Та ще й маму попросила, щоб пильнувала, щоб доглядала Масі, щоб стерегла, аби наново не «zchłopiała».

Хто-хто, а Ганна очей не спускала з Тернівської дороги: коли-то покажуться? Як надвечір відчиняються ворота: їдуть вони! Повибігали на двір й челядь, й своя сім'я; всі раді, кожне щечече, що на язик набіжить. А Мася злізла, опугана, й наче чужа, незнакома пішла, нікому й на слід не плюнула. Сестри за нею потяглись.

— То, може, що змерзла, — каже одна дівчина.

— Ніт! так загорділа, запаніла, — озвалась Ганна. Справді, розібрали Масю, а вона насилу з татом привіталась, на сестер і не глянула, і стала під грубою та й ні пари з губи, наче води в рот набрала.

Миленько Ганна подивлялась на панянку, оттут пораючись коло її одежини, — бажалось поспитати, чи все гаразд збулось, що балакали перед виїздом; та Мася мовчить, то й вона мовчить, лиш погляда, що стоїть панна під грубою, на тонких ніжках, як чапля, або журавель; і все коло неї напихене, віддулось. Як виходить мати з валькира.

— Може ти голодна? може будеш що їсти? — питає.

— Dziękuję, mamo, nie chcę, — процідила Мася крізь зуби.

— Take! — подумала Ганна, — вже й до матері по-польськи! поминай же, як звали. Пройшли свята. Після ордані знову пакувались, а від Масі ніхто рідного слова не чув — ні батько, ні мати, ні

челядь, ні хто-небудь другий. Малих дві сестри мала, і тих навчила цокать, присідать; спіднички їм попідрізувала, і коси по-новому позакручувала — все пішло на другий лад. Сама не ходить, а пливе, як качка по воді; і менших так приручувала. На булих товаришок, сільських дівчат, й з-під лоба не поглянула, наче ніколи вони й не здибалися з собою.

— Отже з Печержинської і справді учителька на славу, — говорив раз панотець Гервасій своїй жінці; — бач, як витресувала нашу небогу!

— До чого то її доведе ця наука, — сумно відказала паніматка, — така пишна стала!.. Щодо мене, — додала, — то я воліла б бачить її, як бувала — з закаченими рукавами коло якої роботи, аніж на тонких ніжках як не під грубою, то коло вікна, або за гаптами. Коли б уміла їсти зварити та дати лад в господарстві, то гаптування й купить собі.

— Говори! — озвався панотець, — ти все своє правиш. А подивись на благочинникову дочку! Хіба вона не в Печержинської вчиться? Такий уже світ настав...

— Поганий же він, цей світ теперешній, — озвалась паніматка. — Я ж не знаю жодних гаптів, а хліб, слава богу, їмо з тобою. І мати моя не знала, а проте хліб їла, ще й других годувала. Та й твоя мати така ж була.

— За те ходили в плахах та в намітках.

— Тим-то їм і добре було, що свого не цурались! тим-то вони й багаті були, що на дрантя не тратились; а справить собі плахту — другу, то за весь вік не зносить, ще й дочці передасть. А з цих підрізаних що? Через місяць як не подереться, то виростеш, а все скинь. А старші хвостами дороги метуть, що наче череда йде, такий копін зіб'ють — а їх лиш дві, або й менше.

— Я знов скажу, що такий тепер світ, — озвався панотець.

— А я знов скажу, що поганий теперешній світ, — озвалась паніматка й додала: — ще пани хай би собі вигадували, — на те вони багаті: а таким, як ми — бог з ним! — лучче б держатись старини, то й на душі легше було б, і в скринях повніше.

— То це по-твоєму, — каже панотець, — Мася повинна б натягти запаску та на вечорниці! Гарно!..

— На вечорниці — не на вечорниці, запаску — не запаску, а що шнурівок та капелюшів — їй зовсім не потрібно.

— Хіба вона що? — гнівно заговорив о. Гервасій.

— Або я що кажу? — озвалась паніматка.

— Що? моя дочка не панна, чи що? мужичка? хамка? — почав кричати о. Гервасій.

— Попівна! Хіба я що кажу? — озвалась паніматка.

— А попівна хіба не панянка? — каже о. Гервасій.

— Та панянка ж, — озвалась паніматка.

— То хай же буде, як і другі панянки! знаєш? — гукнув, — чуєш? Хай же буде, як і другі панянки, а не як мужичка, хамка!

— Та хай буде, хай! — заговорила паніматка стиха, — хіба я кажу, щоб не була? хай буде! Гамуйся!

Вдруге вже ніколи не вертались вони на цю розмову. Чи й паніматка переконала, що попівна повинна бути паняною, чи боялась перечити, — тільки як панотець почне хвалить Масю, то вона зітхне і каже:

— Добра дитина! та коли б їй дав бог розум добрий!

— На те вчиться, — озветься панотець. — щоб мала добрий розум; а Печержинська не що-небудь такого, щоб не вміла на дорогу навести. От послухала-б-есь, то пан про то розкаже! Або й про Масю якби-сь почула! Ей! ей! аж дух радується.

Не знав неборак, що пан тільки в очі світив, що лучче було б, якби він гудив. Мася ходила до його дочок і цілувалась і все; а вийде з хати. то панянки й почнуть:

— A co to będzie, Kochaniu, — troszku ciasta, cybuli i oleju?

— Knysz! — гукне друга. І підуть губи обмивати та одна другій духу піддає: ще, — каже, — цибулею відгонить!

— Ще олією тхне! — відкаже друга. І регочуться, аж покачуються. Та панотець цього не знав. Пани облесні, знають, з якого боку підійти, і так примаслиться, що й сто голів май, — не вгадаєш, що в них кипить. І панотець щиро вірив, що Росолинський, як хвалить, то не видумує. А той і міри не знав в своїх хвальбах. Одного тільки не хвалив, що Мася рум'яна була, як ягідка. «З обличчя, — каже, — видно, що в жилах тече хамська кров, що з грудях хлопське серце б'ється».

Чи в ворота, чи через перелази, а ця штука дійшла до Масі. Глянула вона в дзеркало, і показалося їк-бозі, що нема такого буряка червоного, як вона. Отут-то було плачу та прокльонів! Наскінчу схопила себе обіруч за лиця — «так і вирву!» — каже, — та боліло.

Прибувши в пансіон, як там звали, — нібито до Печержинської, Мася ходила сама не своя, наче осиротіла; і не їсть, а тільки лизне, аби з голоду не вмерти. Довго ніхто не міг допитатись, чого це так; а далі Мася і призналась одній товаришці і облилась слізьми.

— Порадимо, — каже тая, — не сумуй! — прираями пить оцет натще.

П'є дівча оцет, та в дзеркало приглядається, та сердиться, що не скоро марніє. Товаришки потішають та піджоги дають...

А надворі тимчасом січень — чи ж другі звать — лютий був наскінчу.

На Поділлію іноді бува дуже рання весна, хоч марець свого ніколи не дарує; проте іноді ще перед лютим і сніг розтає, і все; а в марці завсігди вже береза зовсім зелену, — тим-то його й прозвали: березозоль. Та в дорогу збираючись, на це нічого зважати, бо не стямишся, як зірветься завірюха і таке почнеться, наче до різдва йде: і мороз, і вітер, і сніг. Не надовго воно, а все ж на дворі — сказано, без пори — наче слабій сміється, а сонечко гріє, як мачуха голубить. Так і тепер було: сонце пригріло, потекли річки з землі, аж відпар пішов; а через кілька день випала пороша. Хто з чим міг, пішли на полювання, мало з рогаками та з коцюбами не повиходили. А о. Гервасієві саме тоді випала дорога: їхав у Крути сина відвідати, бо на різдво його за холодом не привозили. Ніч ночував він, де йому бог поміг, а на ранок доїхав до Бугу. Берегами глибокий пісок, то сніг з піском перемішався, і тяжко було їхати, — так люди льодом дорогу втерли. І о. Гервасій покатав льодом; тільки паламар поньокує. А попід горою в корчах крик, галас, йойкотня: тут полювання якийсь пан справляв.

— Гай-гай! — дума собі о. Гервасій, — ото розкіш! — І став пригадувать молоді літа, як і він, бувало, на конику виграє за зайцями та за вовками. — Аж зирк, — заєць у пролізі чмиха. Нагнали сіромаху з корчів.

— Чи бач? — каже о. Гервасій.

— Що? Зайця? — озавсь паламар.

— Еге ж, — каже панотець.

— Та бачу ж.

— Стань-но, — заговорив о. Гервасій,

— Та цур йому, — каже паламар, — може то — дух святки з нами!..

— Стій-бо, кажу! — гукнув панотець.

Спинив коня паламар, а з них аж пара встає. Панотець аж тремтить, дивиться, як заєць бідний лапками перебира, от-от під лід піде.

— Як тобі здається, Саво, — заговорив далі панотець, — чи тут глибоко?

— Не повинно бути, — озавсь той. — Аз тим — хто його зна.

— Що буде, то буде, — подумав панотець, зліз з санок, скинув кожух й пішов зайця здобувать.

— Не йдіть, панотче, — каже Сава, — може то нечиста сила, аби вас у проліз заманити.

О. Гервасій не чув цієї перестороги. Він був гарячий мисливий, що й ряса не кожен раз на заваді ставала; то всею душою дививсь на зайця. А він, бідненький, все ніжками бовтає, то аж на кригу зіпреться. Якби в що задніми ногами впертись, то так би й вистрибнув; а так помоцуються-помоцуються, і бовтне, тільки вушка видно.

Йшов панотець, аж трясся, і все пробує лід під собою; далі чує — тріщить; то взяв та й ліг і посунувся на животі. А паламар на санках бога молить за панотця, щоб щасливо вернувся. Досунувсь він, що от-от зайця спіймати, — вже й руку простягнув, щоб за лапку взяти, та заєць сповзнув, панотець дригнувся, лід хруснув і тільки хвиля розляглась та вода аж на лід вискочила. Зайця ж як не було!

— Оце тобі, паноче, заєць! — каже паламар.

— Ге! рятуй! — гукнув о. Гервасій, схопившись за кригу, що сили мав. А вода так і тягне під лід.

Поки зліз Сава, поки, хапаючись, віжки відчепив, щоб подати, то панотець таки добре скупався. А тут і приморозок бере, і вітер подима. Поки до санок дійшов, підрясник козубом став, аж до шкіри прикипів. Розібравсь о. Гервасій, закутався у бекешу й ліг.

— Куди ж тепер? — питає Сава.

— Та куди хоч, аби де обсушитись, — каже панотець. А душа йому як не вискочить.

З цього часу як занепав о. Гервасій, то до півроку так висох, що всі тільки й знали, що смерть йому пророчили.

Вже й дух минув, і купайло, збирались люди жито жати, а о. Гервасій тільки по подвір'ю походить та й годі. Навіть до двора не міг ходити. Він і не лежав, лиш трохи, а все кахикав та й кахикав. Всяких бабів паніматка звозила, в коморі муки не ставало, що кожній то мисчину, то дві; а панотцеві все гірше та й гірше. Видимо смерть зближалась.

— Та годі вже, — каже раз панотець, — тих ліків: вони тільки до кошту доводять, а користі з них кат-ма. От подумай-но лучче, чи не пора б уже по Антося послати; позавтру ж уже Кирика й Улити.

— Ти тепер тільки здогадався, — озвалась паніматка. Я вже й на булки розчинила на вечір, і оброку наготовила, щоб завтра чуть світ і висилати.

— Спасибі тобі, серце, — сказав панотець, — що-сь така добра та дбайлива! Без тебе й діти помиршавили б, і я млів би голодом в своїй хоробі. Дай тобі, боже, щастя й вік! — Та й зітхнув, зложив руки до бога й почав молитись. Паніматка й собі хрестилась за панотцем.

Прочитавши коротеньку молитовку, о. Гервасій заговорив:

— Дай тобі, боже, віка та здоров'я, а мене вже поховаш! Та лихим словом не згадуй, а помолись коли за свого чоловіка-гонителя! Бо я для тебе не добрим був чоловіком: як не лежав, то ходив, або й хати не держався, та ще не раз і над твоїм тілом знущався — то бійкою, то лайкою. Прости мені, то й тобі бог простить.

З цим словом підточивсь до паніматки — вона стояла коло грубки, а він коло стола — й взяв її за руку та й цілує, кажучи:

— Не довго вже цим рукам робити на мене! Душа чує, що вже вмру: коло серця п'ялить, так п'ялить, що й не сказати! Коли б ще хоч з годочок було прожити, щоб хоч одну дитину до пуття довести: все б удовиці легше було. Та така божа воля!

А паніматка слуха та й думає: оце ж то й єсть, що в святім письмі написано: як будете злі, то вкорочу вам. Та як заллеться зразу слізьми, то аж жаль було б дивитись, якби хто побачив: слізи такі дорідливі, як дощ перед градом, одна за другою й покапали на поміст, наче горохом посипав.

— Не плач, серце, — заговорив панотець, тільки голова розболиться, а мене не воскресиш, — не вернеться, що минулось, хоч хай слізи ллються, як Буг тече.

Надійшла Текля, як огірочок викотилась, в зеленій спідничині, що зосталась торік від

Масиною сукні з маминої одежини, то їй спідничку пошили. Опріч спідничини, Текля була тільки в сорочці; та замурзана така! сказано — дитина: чи їсть, чи п'є, то по грудях тече; а там мокре таке полізе на двір і бавиться в поросі.

— Ходи до мене, дочко! — каже їй о. Гервасій. Підійшла вона. А батько обняв руками її голівку й каже:

— Моя ти сироточко! моя замурзана! що тебе жде на божім світі — яка доля? Чи ти будеш проклинати мене, що не довів тебе до пуття?

Текля мовчала.

— Чого ж ти мовчиш? — пита батько.

— А що ж я буду казати? — озвалась Текля.

— Я тебе питаюся: чи будеш мене проклинати?

— Ні, татку, не буду, — каже Текля.

— О! моя ти щебетушечко! — заговорив батько, цілючи її в голову, та так і вмивсь слізьми.

Бачила Текля, що мати плаче, та вона те не раз бачила, то тільки скривилась; а як заплакав батько, то вона аж закричала.

— Цить, доню! цить! — заговорила мати, взявши її на руки, — цить! чого ти?

— А татко чого плачуть? — відказала вона.

— Ні, татко не плачуть; то вони так собі.

— Де ж Орися? — пита о. Гервасій.

— О, цить, котю! щось татко кажуть. — Текля притихла, а паніматка питає: — що ти кажеш?

— Я питаю: де Орися?

— Чи то їй роботи нема? — озвалась паніматка.

— Голубочка моя! — сказав панотець, — завсігда корпається де-небудь. От з кого буде господина, — додав, втираючи сльози. А Текля знов як заплаче!

— Чого ж ти? — каже мати. А сльози і в самої капають.

— А татко ж чого плачуть? — озвалась Текля.

— То татка очі болять. Цить, котю, цить! — каже мати, втираючи сльози дитині; поцілувала її й понесла з хати. Та йдучи, питає панотця: — Чи не хочеш чого їсти?

— Не хочу, — озвався він, кивнувши головою, — минулося.

— Ні, мамуню, я вже не плачу, — каже Текля за порогом, веселенько осміхаючись; а ви, мамуню, плачете? — додала, втираючи їй очі.

— Ні, — каже мати, — то я так, я не плачу, — моя зозулько! — і поцілувала.

— А чого ж у вас мокрі очі?

— То так собі.

— І татко так собі? — пита Текля.

— Так собі, моя щебетушко, — каже мати, — так собі.

Як вийшла стара з хати, о. Гервасій почав молитись, придержуючись руками за стіл, а там і ліг, стогнучи.